

ABAY SHE'RIYATIDA LIRIK QAHRAMON VA UNING PSIXOLOGIK QIYOFASI

Nalibayev Nurjan

Navoiy davlat universiteti Qozoq tili va adabiyoti yo'nalishi

1 - kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17857122>

ARTICLE INFO

Received: 1st December 2025

Accepted: 2nd December 2025

Published: 5th December 2025

KEYWORDS

Abay Qo'nonboyev, lirik qahramon, psixologik qiyofa, psixologik lirika, ichki iztirob, ruhiy kechinma, shaxs va jamiyat, falsafiy lirika, badiiy tafakkur.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada buyuk qozoq shoiri va mutafakkiri Abay Qo'nonboyev she'riyatidagi lirik qahramon va uning psixologik qiyofasi masalasi keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda lirik qahramon obrazining shakllanish manbalari, uning ichki ruhiy kechinmalari, iztiroblari, ma'naviy izlanishlari hamda shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlari badiiy-nazariy asosda yoritib beriladi. Shuningdek, Abay lirik qahramonining individual ruhiy qiyofasi bilan bir qatorda, uning davr ijtimoiy-ma'naviy muammolarini umumlashtiruvchi timsol sifatidagi ahamiyati asoslab beriladi. Maqola natijalari Abay she'riyatining psixologik lirika taraqqiyotidagi o'rni va zamonaviy adabiy tafakkur uchun dolzarbligini ochib beradi.

KIRISH

XIX asr oxiri qozoq adabiyoti tarixida tub burilishlar davri bo'lib, aynan shu bosqichda milliy badiiy tafakkur yangi bosqichga ko'tarildi. Bu jarayon, avvalo, buyuk mutafakkir va shoir Abay Qo'nonboyev nomi bilan chambarchas bog'liqdir. Abay qozoq yozma adabiyotiga nafaqat yangi mavzu va g'oyalarni, balki yangi badiiy tafakkur, yangi inson qiyofasini olib kirdi. Uning she'riyatida inson endi faqat tashqi hayot fonida emas, balki ichki ruhiy olami, kechinmalari, psixologik holatlari bilan birga tasvirlana boshladi. Abay lirikasi markazida inson shaxsi, uning qalbi, tafakkuri, iztirobi, umidi, muhabbati, izlanishi turadi. Shu bois shoir yaratgan lirik qahramon obrazini psixologik jihatdan tahlil qilish Abay ijodining mohiyatini chuqur anglashga xizmat qiladi. Chunki bu lirik qahramon faqat individual shaxs emas, balki butun bir davrning, xalq ruhiyatining, ma'naviy iztiroblarining umumlashmasidir. U ba'zan shoirning o'zi, ba'zan esa xalqning dardi, orzusi va izlanishlarini ifodalaydigan ma'naviy timsol darajasiga ko'tariladi.

Abay she'riyatidagi lirik qahramon an'anaviy ishqiy-lirik qahramondan tubdan farq qiladi. Unda hissiy kechinmalar bilan bir qatorda chuqur falsafiy mushohada, ijtimoiy mas'uliyat, axloqiy iztirob va tanqidiy ruh mujassamdir. Shoir inson ruhiyatidagi ikkilanmalar, ichki kurashlar, hayot ma'nosi haqidagi iztiroblarni nozik psixologik tahlil orqali ochib beradi. Shu jihatdan Abay lirikasi qozoq adabiyotida psixologik lirikaning yuksak namunasi sifatida e'tirof etiladi.

ASOSIY QISM

Bugungi globallashuv, ma'naviy qadriyatlar inqirozi, shaxs muammosi keskinlashgan bir davrda Abay she'riyatidagi lirik qahramon obrazi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki undagi ruhiy iztiroblar, hayot mazmuni haqidagi savollar, jamiyat va shaxs o'rtasidagi ichki ziddiyatlar bugungi inson uchun ham nihoyatda tanish holatlardir. Shu bois Abay lirik qahramonining psixologik qiyofasini o'rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki falsafa, psixologiya va ma'naviyat nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga egadir. Abay Qo'nonboyev she'riyatidagi lirik qahramon tasodifan yuzaga kelgan badiiy obraz emas, balki muayyan tarixiy, ijtimoiy, falsafiy va adabiy omillar ta'sirida shakllangan murakkab badiiy hodisadir. XIX asrning ikkinchi yarmi qozoq jamiyati hayotida ijtimoiy tengsizlik, mustamlakachilik bosimi, eski urf-odatlar bilan yangi dunyoqarash o'rtasidagi ziddiyatlar kuchaygan davr edi. Ana shu murakkab muhit Abay ijodida ruhiy iztirobli, izlovchi, tafakkurga chanqoq lirik qahramon tipining yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Abayning dunyoqarashi Sharq va G'arb madaniy-falsafiy merosi bilan bevosita bog'liq holda shakllandi. U Navoiy, Sa'diy, Jomiy, Firdavsiy asarlaridan ma'naviy-axloqiy kamolot, komil inson g'oyasini o'rgangan bo'lsa, Pushkin, Lermontov, Goethe, Byron ijodidan inson shaxsining ichki dunyosi, ruhiy kechinmalarning badiiy ifodasini chuqur anglab yetdi. Ayniqsa, Lermontov lirik qahramonidagi iztirob, yolg'izlik, jamiyat bilan ziddiyat Abay lirik qahramonining shakllanishida muhim manba bo'ldi.

Shu tariqa Abay she'riyatida lirik qahramon biryoqlama romantik oshiq emas, balki ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan, tafakkur egaligi bilan ajralib turadigan, ichki ruhiy kurashda yashovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. U faqat shoir shaxsi bilan chegaralanmaydi, balki xalqning dardi, orzu-umidlari, ma'naviy izlanishlarini mujassamlashtirgan umumlashma obrazdir. Abay she'riyatining eng muhim xususiyatlaridan biri ruhiy kechinmalarning chuqur psixologik tahlil asosida tasvirlanishidir. Uning lirik qahramoni ko'pincha ichki iztirob, ruhiy to'lqin, hayot ma'nosi haqidagi izlanishlar ichida namoyon bo'ladi. Shoir inson qalbining eng nozik holatlarini quvonch va iztirob, umid va noumidlik, ishonch va shubha o'rtasidagi murakkab ruhiy holatlarni o'ta nafis badiiy vositalar orqali ifodalaydi. Abay lirik qahramoni uchun muhabbat faqat hissiy tuyg'u emas, balki ma'naviy kamolotga eltuvchi kuch, ruhiy tozalovchi vosita sifatida talqin etiladi. Ayrim she'rlarda muhabbat shaxsning ichki dunyosini yorituvchi, uni komillikka yetaklovchi ma'naviy holat sifatida tasvirlanadi. Shu bilan birga, muhabbat ko'pincha iztirob manbai, ruhiy qiynoq sifatida ham namoyon bo'ladi. Bu holat inson ruhiyatidagi qarama-qarshiliklarning chuqur ochilishiga xizmat qiladi. Shuningdek, Abay lirik qahramoni ko'pincha yolg'izlik holatida tasvirlanadi. Bu yolg'izlik jismoniy emas, balki ma'naviy yolg'izlikdir. U o'z davrining johil muhiti, loqayd jamiyati ichida o'zini begona his qiladi, o'z tafakkuri va orzulari bilan yakka qoladi. Aynan shu ruhiy yolg'izlik Abay lirik qahramoniga falsafiy chuqurlik, ichki iztirob va hayot mazmuni haqidagi teran mulohazalarni bag'ishlaydi.

Abay she'riyatidagi lirik qahramon psixologik jihatdan ichki ziddiyatlar bilan yashaydi. U bir tomondan ma'rifat, adolat, axloqiy poklikka intilsa, ikkinchi tomondan jamiyatdagi johillik, adolatsizlik, odamlar ongidagi sustkashlik uni chuqur iztirobga soladi. Shu sababli uning ruhiy holatida umid va noumidlik, ishonch va umidsizlik o'rtasidagi keskin qarama-qarshiliklar doimiy sezilib turadi. Abay lirik qahramoni ko'pincha o'z-o'zi bilan bahslashadi, o'z ruhiy holatini tahlil qiladi, o'z ayblarini ham tan olishga qodir shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu esa Abay lirik qahramonining psixologik realizm darajasiga ko'tarilganini ko'rsatadi. Shoir o'z qahramonini ideallashtirmaydi, balki uning ichki zaifliklari, shubhalari, qo'rquvlarini ham ochiq ifodalaydi. Ruhiy iztirob Abay lirik qahramoni uchun faqat azob emas, balki ma'naviy o'sish manbai hamdir. Izitirob orqali u haqiqatni anglashga, o'z ustida ishlashga, komillik sari intilishga harakat qiladi. Shu jihatdan Abay lirik qahramonidagi iztirob passiv tushkunlik emas, balki faol ruhiy harakat, ichki uyg'onish jarayonidir.

Abay she'riyatida lirik qahramon jamiyatdan uzilgan, faqat o'z ichki dunyosi bilan yashovchi shaxs emas. Aksincha, u jamiyat muammolari bilan chuqur bog'langan, xalq taqdiri, millat kelajagi haqida qayg'uradigan ijtimoiy mas'uliyatli obrazdir. Shoir o'z lirik qahramoni orqali jamiyatdagi jaholat, adolatsizlik, poraxo'rlik, loqaydlik kabi illatlarga qarshi keskin tanqidiy munosabat bildiradi. Lirik qahramon ko'pincha jamiyat bilan ichki ziddiyat holatida bo'ladi. U xalq orasida yashasa-da, tafakkuri bilan undan balandroqda turadi. Ana shu tafakkuriy yuksaklik uni jamiyatdan begonalashtiradi, ruhiy yolg'izlikka yetaklaydi. Biroq u jamiyatdan yuz o'girmaydi, aksincha, uni uyg'otishga, ma'rifatga yetaklashga intiladi. Shu tariqa Abay lirik qahramoni shaxsiy kechinmalar bilan ijtimoiy mas'uliyatni o'zida uyg'unlashtirgan murakkab psixologik obraz sifatida namoyon bo'ladi. U nafaqat o'z dardi, balki xalq dardi bilan yashaydi.

Abay lirik qahramoni qozoq adabiyotida yangi tipdagi badiiy obrazni yaratdi. Ungacha ko'proq tashqi voqealarga asoslangan, an'anaviy ishqiy lirik qahramon yetakchi bo'lgan bo'lsa, Abay ijodida ichki ruhiy olam, psixologik holat, ijtimoiy fikrlash markazga chiqdi. Bu esa qozoq she'riyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tardi. Abay yaratgan lirik qahramon tipi keyingi davr adiblari Mag'jan Jumabayev, Mirjaqip Dulatov, Axmed Baytursinov kabi ijodkorlar she'riyatida davom etdi. Ularning asarlarida ham Abay an'anasi sifatida ruhiy tahlil, ichki iztirob, shaxs va jamiyat o'rtasidagi nizolar yetakchi mavzuga aylandi.

XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Abay lirik qahramoni an'anaviy ishqiy-lirik qahramondan tubdan farq qilib, tafakkurga asoslangan, ichki ruhiy olami chuqur tahlil qilingan, ijtimoiy mas'uliyatni his etuvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Uning ruhiy qiyofasida iztirob, umid, shubha, ishonch, yolg'izlik, ma'naviy izlanish kabi murakkab psixologik holatlar uyg'unlashgan. Bu holatlar Abay she'riyatiga psixologik chuqurlik, falsafiy teranlik va badiiy yetuklik bag'ishlagan. Abay lirik qahramonining psixologik qiyofasi faqat individual shaxs ruhiyatini aks ettirib qolmasdan, balki butun bir davrning ma'naviy holatini, xalq tafakkuridagi izlanishlar va iztiroblarni umumlashtiruvchi timsol sifatida namoyon bo'ladi. Shoir qahramoni orqali jamiyatdagi johillik, adolatsizlik, loqaydlik, ma'naviy tanazzul kabi hodisalarga qarshi tanqidiy munosabat bildiradi va insonni ma'rifatga, tafakkurga, axloqiy komillikka chorlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Abay she'riyati qozoq adabiyotida psixologik lirikaning shakllanishi va rivojida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilgan. U yaratgan lirik qahramon tipi keyingi avlod adiblari ijodiga kuchli ta'sir ko'rsatib, milliy she'riyatda shaxs ruhiyati, ichki iztirob, shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarni badiiy tahlil qilish an'anasini boshlab berdi.

Umuman olganda, Abay Qo'nonboyev she'riyatidagi lirik qahramon va uning psixologik qiyofasi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Unda ifodalangan ruhiy izlanishlar, hayot ma'nosi haqidagi savollar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi ichki ziddiyatlar zamonaviy inson uchun ham nihoyatda muhim va ta'sirchan hisoblanadi. Shu bois Abay merosi nafaqat adabiy-tarixiy yodgorlik, balki zamonaviy ma'naviy tafakkur uchun ham bebaho ilmiy-badiiy manba sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Abay Qo'nonboyev. Tanlangan asarlar. – Almati: Jazushy, 2005. – 2 jild.
2. Abay. Qara so'zder (Qora so'zlar). – Almati: Ana tili, 2010.
3. Muixtor Avezov. Abay yo'li (roman-epopeya). – Almati: Jazushy, 2006.
4. K. Jumaliyev. Qozoq adabiyoti tarixi. – Almati: Mektep, 2003.
5. S. Qiraqbayev. Abay she'riyati va zamon haqiqatlari. – Almati: Gylym, 1998.
6. B. Qaniyev. Abay va ma'naviy kamolot masalalari. – Almati: Daur, 2009.